

УДК811.111'О'373 + 811.111'О'42

В. В. Євченко,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ Й КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглянуто основні типи семантико-функціональних і комунікативно-дискурсивних трансформацій лексичних одиниць в умовах змінення деяких параметрів дискурсу і проаналізовано основні причини змін прагматичного навантаження лексичних одиниць у часовому просторі.

Мета цієї статті – простежити й визначити основні напрямки змін семантико-функціональних і комунікативно-дискурсивних характеристик лексичних одиниць в умовах змінення певних параметрів дискурсу в часовому просторі.

За словами Н. А. Слюсарєвої, мовлення (як текст) фіксується в часі й характеризується параметрами часу: від твору, створеного в певній епосі до теперішнього мовленнєвого акту, які – можуть бути визначені за шкалою реального часу як абсолютною, так і відносною [1: 111].

Зміна параметрів дискурсу в часі може відбуватися внаслідок змін в основному комунікативно-дискурсивному контурі комунікативної поведінки комунікантів й обумовлюватися змінами соціокультурної ситуації, які детермінуються перетворенням соціо-лінгвістичного контексту, змінами в історичному фоні, змінами соціальних, економічних умов життя, соціо-культурних, національно-культурних традицій [2: 110-117].

Будь-який письмово зафіксований текст з точки зору загальної теорії комунікації може розглядатися як окремий випадок створення комунікативної ситуації, в якій комунікантом, адресантом виступає автор тексту, а реципієнтом, адресатом – читач [3: 233]. У такому разі художній текст може вважатися проявом особливого типу дискурсу, у якому на читача спрямовано здійснення когнітивного, емоційного, інтелектуального, прагматичного, соціолінгвістичного впливу. За словами відомого лінгвіста Р. А. Будагова: "... одне із завдань тексту: читач має повірити авторові або автор зобов'язаний примусити читача повірити авторові" [4: 195].

Правильність сприйняття художнього тексту залежить від загального фону знань читача та детермінується рівнем його володіння мовним кодом. Рівень володіння мовним кодом іноді набуває важливого значення не тільки з точки зору декодування тексту, але й з точки зору адекватного розуміння мовного коду епохи, у якій цей текст створювався, художньо-естетичних позицій автора художнього твору, його настанов та його індивідуального стилю [5: 73-75].

У випадках, коли існує хронологічна дистанція між часом створення художнього твору й сучасним читачем цього твору, можуть спостерігатися зрушення у ступені і характері впливу автора художнього тексту на читача в межах дискурсивного фрейму внаслідок змін у розумінні прагматичних інтенцій автора, що може позначитися на адекватності сприйняття художнього тексту сучасним читачем й може змінювати ефект впливу художнього тексту. Зрушення у розумінні, сприйнятті стратегій побудови тексту, прагматичних характеристик дискурсу в часі може відбуватися за векторами: автор-читач; персонаж-читач й може спричинятися модифікаціями в прагматико-функціональному навантаженні лексичних одиниць, які детермінуються змінами їх семантико-функціональних і комунікативно-дискурсивних характеристик. А визначення семантико-функціональних характеристик слова, його значення залежить від цільової спрямованості висловлення, його змісту-наміру, оскільки кожен даний акт мовлення завжди здійснюється у конкретній ситуації [6: 98].

Семантико-функціональні та комунікативно-дискурсивні характеристики лексики в дискурсі в діяхронному просторі піддаються різного типу трансформаціям, які відображають особливості соціокультурних змін у суспільстві й обумовлюються змінами комунікативної поведінки учасників дискурсу в часі. Ці зміни щільно пов'язані, оскільки комунікативна поведінка учасників дискурсу показує весь спектр часових соціокультурних правил, індивідуальних прагматичних настанов, психологічних факторів, які характерні для цієї чи іншої епохи. На думку А. А. Уфимцевої, як формування (створення), так і розуміння мовних одиниць має місце на основі співвіднесеності мовленнєвих ситуацій із відповідними словесними знаками, які усвідомлюються всіма членами мовного колективу як такі, що викликають однакові асоціації і протиставлення [7: 48].

Ігнорування неодночасного характеру прагматико-функціонального навантаження лексичних одиниць у часовому просторі також може бути фактором, який впливає на адекватність розуміння, сприйняття прагматичних інтенцій автора тексту у випадках, коли автор використовує лексичні одиниці із різночасною характеристикою: неологізми, застарілі, нейтральні в часовому відношенні лексичні одиниці.

Наприклад, під час аналізу специфіки прагматико-функціонального навантаження лексичних одиниць на матеріалі книги Ш. Бронте "Джейн Ейр" слід брати до уваги той факт, що однією з основних прагматичних настанов автора було свідомо віддалити роман у часі, й тому комунікативно-функціональні характеристики деякої частини лексики, яка вживається в романі, сприймалися як зсунені в часі вже в рік його опублікування [8: VII]. Хронологічна дистанція між датою написання роману, його виданням і сучасністю також впливає на характер прагматико-функціонального навантаження деяких лексичних одиниць. Таким чином створюється додатковий ефект дистантності, об'єктивно присутній у текстах віддалених у часі й пов'язаний зі змінами умов соціального, економічного, культурного життя, з розвитком технічного прогресу. Як наслідок цього частково втрачається розуміння настанови автора на часову дистанційність дій, які описуються у романі. Сучасний читач сприймає лексичні одиниці обох типів однаково функціонально маркованими, з обмеженим прагматичним навантаженням. Лексичні одиниці чи деякі елементи їх семантичної структури, які сприймалися як застарілі чи рідко вживалися на час написання роману, можуть змінювати свій комунікативно-дискурсивний потенціал через втрату одного із елементів своєї семантичної структури чи через зміну функціонального регістру.

Наприклад, за даними словника SOD значення дієслова *to steam*: "to emit a scent or odour of a scent: to be emitted or exhaled" не реєструється після 1847 року [9: 2: 2010]. У тексті роману: "...while its rooms and passages steamed with hospital smells [8: 1: 95]; ... :the dinner was served in two huge tin-plated vessels, whence rose a strong steam redolent of rancid fat [8: 1: 61]. Порів.: сучасне висловлення: The bar was redolent with the smell of stale cigarette smoke [10: 1375]. За даними SOD вважається також застарілим у британському варіанті англійської мови значення дієслова *to waste*: Of time: To pass away, to be spent-1847 [9: 2: 2391]. Порів.: у романі: The month of courtship had wasted: its very last hours were being numbered [8: 2: 46]. *Lorn* в значенні *lost, ruined, perished* за даними SOD було застарілим на початку дев'ятнадцятого століття [9: 1: 1169]: The whole consciousness of my life lorn, my love lost, my hope quenched, my faith death-struck [8: 2: 75].

Східна модель транспозиції прагматичної настанови автора спостерігається у випадках, коли згладжується прагматичне націлення на вживання нової лексичної одиниці, оскільки в подальшому розвитку мови лексична одиниця втрачає цю часову характеристику. Такі лексичні одиниці також можуть характеризуватися змінами у функціональному регістрі, іноді зі зниженням комунікативно-дискурсивного потенціалу. *Interlocutrice*, яке за даними SOD, було неологізмом за часи Ш. Бронте (1848), сприймається в сучасному спілкуванні як застаріле чи офіційне: "I have forbidden Adale to talk to me about her presents, and she is bursting with repletion; have the goodness to serve her as auditress and interlocutrice" [8: 1: 166].

Лексичні одиниці чи елементи їх семантичної структури, які сприймалися як нейтральні за часів написання роману, могли змінити свій функціональний регістр і знизити прагматичне навантаження, іноді з втратою комунікативно-дискурсивної функції в сучасному дискурсі. Частіше за все це – лексеми, які згідно з правилами сучасної літературної норми належать до так званої книжної лексики, яка вживається у переважно офіційному сучасному контексті й має обмежений характер функціонування (*formal, written, literary*). Іноді це – лексеми, які зазнали різних часових змін і належать до застарілої лексики, що не характерна для сучасного літературного спілкування (*archaic, obsolete, dated, old use, old-fashioned*). Це також можуть бути лексеми, які належать до соціально-зниженої лексики й які функціонують за межами літературної норми, як діалектизми, вульгаризми чи жаргонізми (*vulgar, slang, dialectal*).

Такі трансформації відбуваються як наслідок змін історичного фону, економічних умов життя, рівня технічного розвитку суспільства, змін предметів матеріальної культури; через зміни універсальних абстрагованих понять, специфічних для мовної спільності, які детермінуються певним рівнем її культурного й суспільно-історичного розвитку. Трансформації комунікативно-дискурсивних і семантико-функціональних характеристик лексичних одиниць, які змінюють їх прагматичне навантаження, також мають місце через зміни соціальних умов життя, соціокультурних традицій, через зміни в комунікативній поведінці учасників дискурсу, які в останні роки демонструють тенденцію, бажання до більш демократичної соціальної поведінки, яка починає домінувати в сучасному суспільстві. Отже, такі трансформації відображають становлення нових соціальних відносин, що мають вплив на побудову, структуру дискурсу, на деякі його параметри, які обумовлюються певним ступенем соціокультурного та історичного розвитку суспільства. Доцільно тут згадати слова Р. А. Будагова про те, що розвиток лексики зумовлюється протиріччям між її можливостями в кожен історичну епоху й зростаючим прагненням людини передати свої думки та почуття більш адекватно, стилістично різноманітніше й логічно точніше [4: 89].

Зміна дієвості впливу прагматичних інтенцій автора на читача може спричинятися трансформаціями в семантичній структурі лексичної одиниці, тобто торкатися семантико-логічного аспекту її вживання і трансформаціями в емоційно-оцінний характеристики лексичної одиниці.

Обидва типи трансформацій щільно пов'язані зі змінами функціонального регістру лексичної одиниці чи одного з елементів її семантичної структури й таким чином майже завжди можуть супроводжуватися змінами в прагматичному навантаженні лексичної одиниці в залежності від зміни вимог ситуативної конкретності. Основні варіанти найбільш характерних трансформацій можуть бути такі: (1) часові зміни в комунікативно-дискурсивній характеристиці зі зниженням рівня прагматичного навантаження, в деяких випадках до втрати лексичною одиницею своєї комунікативно-дискурсивної функції; (2) зміна функціонального регістру лексичної одиниці чи одного з елементів її семантичної структури. Часових змін іноді з втратою комунікативно-дискурсивної функції чи зниженням рівня комунікативно-дискурсивного потенціалу через втрату одного з елементів семантичної структури, зазнали лексичні одиниці, які зникли із сучасного літературного спілкування чи мають обмежене прагматичне навантаження й нехарактерні для сучасного дискурсу: *abigail, accents (sounds), to apparel, an apoplectic attack, to attire, aught, to betake oneself, beldame, betimes, blockhead, boudoir, to bethink (myself); consumption (tuberculosis), conference (talk, conversation); to cut off with a shilling, to confabulate; chamber, to debarrass; to doff, equipage, erewhile, girandole, God wot, to gladden, gay (cheerful, merry), gladsome, gaiety, to fag, hasty (hot-tempered); holm, jubilee (rapture, happiness), kinsfolk, to lay up (to store, to collect); meet (suitable); malady, morrow, naught; to partake (to eat); port (look, appearance); to repair (to go); ruth, to rave (to be mad), sport (fun), a spark, since (ago); shambles; to send forth; toilette, twain, thither, without (outside), yonder та інші ...*, but, *hard-favoured and matronly as she was, the idea could not be admitted* [8:1:199]; *under her light eyebrows glimmered an eye devoid of ruth* [6: 1: 40]; *Got wot I need not be too severe about others* [6:1:173]; *I would have got past Mr. Rochester's chamber without a pause* [8: 2: 106].

Зміни функціонального регістру лексичної одиниці можуть бути багатовекторними: тобто це може бути лексика, яка відноситься до сучасного офіційного, риторичного чи поетичного регістру, це може бути лексика, яка зустрічається за межами сучасної літературної норми. Так, за даними словників SOD [9], Longman [10], Cambridge [11], Hornby [12] та інших такі лексеми чи елементи їх семантичної структури змінили прагматичне навантаження і належать до сучасного офіційного, риторичного чи поетичного регістру: *alight, allegiance, abode, assiduous, to appropriate, attainment, alacrity, behest, attire; cessation, to conjecture, countenance, to consort, to commence, comrade, caviller, clad, colloquy, to comprehend, to direct (to order), disposition; to divest of, to deem; to dispense, doleful, designation, deed, to evince, to extinguish, essay (attempt), execution (musical performance); fidelity forbearance, to forbear, fathomless, to heed, infant, irksome, to instance; to merit, nook, nutriment, to purify (to clean), quest, to quench, to supervene, singular, taciturn, torpid, venturesome та інші*: *The car stopped at the front door, it was stopped by a maid-servant; I alighted and went in* [8: 2: 119]; *...because I saw all his attention appropriated by a great lady* [8: 1: 239]; *The furniture once appropriated to the lower apartments had from time to time been removed here* [8: 1: 133]. *Traversing the long and matted gallery, I descended the slippery steps of oak, then I gained the hall* [8: 1: 124].

Деякі лексичні одиниці чи елементи їх семантичної структури, вживання яких було характерно для мови освіченої людини за часи Ш. Бронте, й які, таким чином, функціонували в межах літературної норми, у сучасному спілкуванні отримують діалектне чи просторічне забарвлення та змінюють своє прагматичне навантаження. Так за даними SOD прислівник *good* у сучасному літературному спілкуванні в британському варіанті вважається вульгаризмом (*vulgar, slang*) [9: 1: 812]. В американському варіанті англійської мови вживання цього прислівника може сприйматися як просторіччя (*informal*) [12: 537] чи як застаріле [13: 786]: порів.: *American English: The business is doing good now. Listen to me good* [10: 700]. У романі: *I was with an equal – one with whom I might argue – one whom, if I saw good, I might resist* [8: 2: 222].

Вживання дієслова *to starve* в значенні "to be benumbed" or "dead with cold" у сучасному спілкуванні сприймається як північний діалектизм [9: 2: 2004]: *... each hearth in the schoolroom was immediately surrounded by a double row of great girls, and behind them the younger children crouched in groups, wrapping their starved arms in their pinafores* [8: 1: 73]. Зустрічаються також комплексні трансформації, які відображають часові зміни в комунікативно-дискурсивній характеристиці лексичної одиниці, чи одного з елементів її семантичної структури зі зміненням функціонального регістру: *verily (old use, biblical); darksome (old use, poetic); meed (dated, poetic, rhetorical); to plain of (archaic, dialectal), lumatic asylum (old-fashioned, dated, now taboo); viewless (old use, now poetic); viewless (old use, now poetic); vocation (old-fashioned, formal): Sir, you have now given me my "cadeau", I am obliged to you: it is the meed teachers most covet-praise of their pupils' progress* [8: 1: 154]; *I should have gone on my way and not felt any vocation to renew inquiries* [8: 1: 144]; *To pass its threshold was to return to stagnation: to cross the silent hall, to ascend the darksome staircase, to seek my own lonely little room and then to meet tranquil Mrs Fairfax* [8: 1: 147]; *... – to slip again over my faculties the viewless fetters of an uniform and too still existence* [8: 1: 147]; *... : both her words and her air seemed intended to excite not only the admiration but the amazement of her auditors; ...* [8: 1: 230]. Значення "a hearer

listener", в якому вживається auditor у прикладі з роману, вважається застарілим у сучасній англійській мові, а основним значенням визначається: "someone whose job is to officially examine a company's records" [10; 11; 12]. Крім зазначених можуть спостерігатися трансформації комунікативно-дискурсивних характеристик лексичної одиниці як наслідок змін в її семантичній структурі, чи через зміни її емоційно оціночної характеристики.

Частіше ці трансформації мають комплексний характер і супроводжуються часовими змінами зі зміщенням чи без зміщення функціонального регістру.

Зміни в семантичній структурі лексичної одиниці частіше за все відображають тенденцію до вузькоспеціалізованого вживання. Наприклад, в романі "Джейн Ер" Ш. Бронте лексема "inmate" вживається в значенні "inhabitant" [9: 1: 1009]: The promise of a smooth career,..., was not belied on a longer acquaintance with the place and its inmates [8: 1: 137]; I cannot alter my customary habits for one new inmate [8: 1: 157], у той час, як у сучасній англійській мові (British English) inmate має значення: someone who is kept in prison [10], or a person who is kept in a prison, mental hospital, etc [11: 12]; і має обмежене прагматичне навантаження, як наслідок зниження комунікативно-дискурсивного потенціалу.

Зміни в семантичній структурі, які можуть супроводжуватися змінами функціонального регістру, іноді із часовими змінами в комунікативно-дискурсивній характеристиці, зазнали наступні лексичні одиниці: deserter, chastiser, car, conductor, garb, parlour, rascal, apparel, front (face), vagabond, to gain, to regard (to look at), to assent, a blade, to tarry, monitress, discourse, intercourse; luster; traffic; yes, the heart of a politician, of a soldier, of a votary of glory, a lover of renown, a luster after power, beat under my curate's surplice [8: 2: 162]; "Cruel, cruel deserter! Oh, Jane, what did I feel when I discovered you had fled from Thornfield" [8: 2: 267].

Комунікативно-дискурсивні трансформації, які пов'язані зі змінами в емоційно-оцінчій характеристиці лексичних одиниць зустрічаються рідше. Частіше за все такі трансформації супроводжуються змінами в семантичній структурі іноді зі зміщенням функціонального регістру і часовими змінами, зі зниженням рівня прагматичного навантаження: deserts, heathen, hireling, hag, book learned, to prate, great, to adjourn, to protract, to purloin, roue, personage (person), harlot optics (eye), savage, usurer, slattern, simpleton, ruffian, tidings та інші: "Both sisters seemed struck: not shocked or appalled: the tidings appeared in their eyes rather momentous than afflicting" [8: 2: 156]. Згідно з сучасною літературною нормою "the tidings" відноситься до застарілої лексики (old use) [10: 11]), archaic [12], але іноді в сучасному спілкуванні набуває жартидливе (jocular) забарвлення: "Have you heard the glad tidings?" [12: 1341]. "After dinner, we immediately adjourned to the schoolroom; lessons recommenced, and were continued till five o'clock" [8: 1: 61]. To adjourn в значенні "to go to" в сучасному спілкуванні також відноситься до застарілої лексики (dated), або вживається в офіційному контексті (formal) [11: 16], але часто може вживатися в іронічному чи гумористичному контексті: The rest of us adjourned to a nearby pub for some refreshments [10: 19]. Зневажливе, презирливе або несхвальне, осудливе, іноді табуйоване прагматичне навантаження також може характеризувати динаміку розвитку комунікативно-дискурсивних характеристик наряду з часовими трансформаціями і зміщенням функціонального регістру: I had at length made up my mind to the sad truth, that they were all gone out of England to some savage country, where the woods were wilder and thicker and the population more scant; [8: 1: 20]. "Savage" в значенні "uncultivated, primitive" вважається образливим у сучасному спілкуванні.

Отже основна тенденція розвитку лексичних одиниць в умовах видозмінення деяких параметрів дискурсу в часі показує модифікації їх комунікативно-дискурсивної характеристики та зміни семантико-функціональних властивостей, і змінює їх прагматичне навантаження, що має вияв через різного типу трансформації емоційно-оціночної характеристики лексичної одиниці, її семантико-логічного наповнення й може фіксуватися в зміщенні функціонального регістру.

Зміна прагматичного навантаження лексичних одиниць у часі спричиняється різними факторами, найважливіший з яких – зміна умов соціо-культурної ситуації і комунікативної поведінки учасників дискурсу в часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Слюсарева Н. А. Язык и речь – пространство и время. // Теория языка. Ангlistика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 106-114.
2. Про основні тенденції історичного розвитку деяких параметрів дискурсу (historical development of discourse) див.: Finegan E. Style and Standardization in England: 1700-1900 // English in Its Social Contexts. Essays in Historical Sociolinguistics. / Ed. by Tim William Machan, Charles T. Scott. -n.y.; Oxford: Oxford University Press, 1992. – P. 102-130.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия 1990. – 685С.
4. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? – М., Наука, 1977. – 264С.

5. Колшанский Г. В. О понятии контекстной семантики // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С. 106 – 114.
6. Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания. – М.: Высшая школа, 1974. – 202 с.
7. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.
8. Bronte Charlotte. Jane Eyre with an Introduction by Lucy Hughes – Hallett. Everyman's Library. A Millennium Project. – L.: David Campbell Publishers Ltd, 1991. – Vol 1. – 312 p; Vol 2 – 284 p.
9. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Prepared by W.Little, H. W. Fowler, J Coulson. Revised and edited by C. T Onions. Third Edition. Oxford: At the Clarendon Press, 1972. – Vol 1 – 1306 p; Vol 2 – 2515 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
11. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge: University Press, 1995. – 1774 p.
12. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. A.S. Hornby. Fourth Edition. Chief Editor: A. P. Cowie. Oxford: Oxford University Press, 1994. – 1580 p.
13. Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language. Unabridged. Second Edition. Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1986 – 2129 p.
14. The Concise Oxford Dictionary of Current English. Ed. by H.W. Fowler and F.J. Fowler based on the Oxford Dictionary. Fifth Edition. Oxford: At the Clarendon Press, 1964 – 1558 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Евченко В. В. Семантико-функциональные и коммуникативно-дискурсивные трансформации лексических единиц.

В статье рассматриваются основные виды семантико-функциональных и коммуникативно-дискурсивных трансформаций лексических единиц в условиях видоизменения некоторых параметров дискурсу и проанализированы основные тенденции изменения прагматической нагрузки лексических единиц в диахроническом аспекте.

Yevchenko V. V. Semantic, Functional and Communicative, Discoursal Transformations of Lexical Units.

The article deals with the analysis of different transformations of semantic, functional and discoursal characteristics of lexical units which become apparent through changes of their pragmatic and communicative potential and which are determined by historical development of discourse along certain dimensions.